

ЛЕКЦІЯ №3

Тема 2. Комплексна корекція характеристик стійкості та керованості ПС.

2.3. Особливості динаміки бокового руху літака..

Реакція літака на відхилення руля направлення

При східчастому відхиленні руля направлення виникає момент $M_y(\delta_H)$, який обертає літак з кутовою швидкістю ω_y навколо нормальної осі OY , при цьому яскраво виявляється, так званий, малий бічний рух. Фізика поведінки літака у відповідь на моментне збурення $M_y(\delta_H)$ ілюструється рис.3.1

Обертання літака навколо осі OY викликає появу кута рискання ψ і кута ковзання β , який у свою чергу спричиняє силу $Z_a(\beta)$ і момент шляхової статичної стійкості $M_y(\beta)$, спрямований проти моменту $M_y(\delta_H)$. На певному куті ковзання момент $M_y(\beta)$ компенсує момент $M_y(\delta_H)$, але оскільки літак володіє інерційністю, то процес усталювання кута ковзання має коливальний характер. Аеродинамічний демпфіруючий момент $M_y(\omega_y)$ згладжує коливання ЛА з кута ковзання.

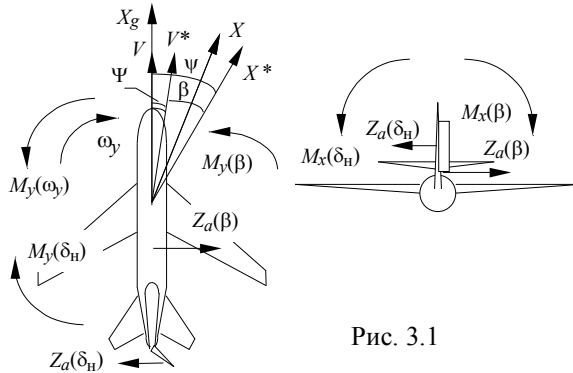

Рис. 3.1

Не збалансована сила $Z_a(\beta)$ починає змінювати напрям вектора швидкості, змінюється кут шляху Ψ , який у свою чергу впливає на кут ковзання. Для збереження балансу з моментів синхронно зі зміною кута шляху Ψ продовжує змінюватися кут рискання ψ , літак розвертається з постійним кутом ковзання β .

Сила $Z_a(\beta)$ прикладається вище центра мас і створює момент поперечної статичної стійкості $M_x(\beta)$, який нахиляє літак у бік роз-

вороту. Коливання літака з кута ковзання передаються на рух з рискання та з крену. Спіральний момент $M_x(\omega_y)$ також бере участь у нахиленні літака, а спіральний момент $M_y(\omega_x)$ практично не впливає на динаміку малого бічного руху.

Сила $Z_a(\delta_H)$ також створює момент крену $M_x(\delta_H)$. Співвідношення моментів $M_x(\delta_H)$ і $M_x(\beta)$ характеризують пряму або зворотну реакцію літака на відхилення руля направлення. При $|M_x(\delta_H)| > |M_x(\beta) + M_x(\omega_y)|$ літак нахиляється у бік протилежний розвороту.

Перехідні функції малого бічного руху при східчастому моментному збуренні M_y мають вигляд, наведений на рис. 3.3.

У режимі так званого плоского розвороту моменти крену компенсуються пілотом або системою автоматичного управління, тобто, виконується умова $\gamma = 0$.

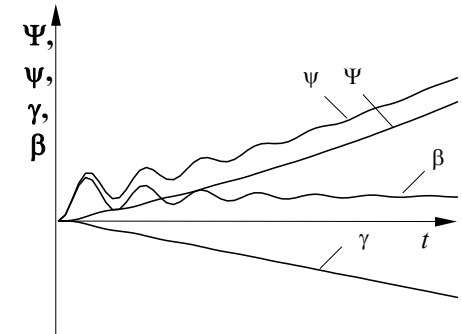

Рис. 3.3

Але в малому бічному русі літак починає кренитися, і виникає складова піднімальної сили $Y_a \sin \gamma$, яка спричиняє розвиток великого бічного руху. Літак починає ковзати на похиле півкрило, знову виникають аеродинамічні сили і моменти. У великому бічному русі значну роль починають відіграти спіральні моменти. Але великий бічний рух доцільно розглядати на поведінці вже нахиленого літака або на прикладі динаміки руху літака при відхиленні елеронів.

Реакція літака на відхилення елеронів

При відхиленні елеронів (рис.3.4) виникає момент $M_x(\delta_e)$ і літак починає обертатися з кутовою швидкістю ω_x навколо поперечної осі OX , виникає кут крену γ . Демпфіруючий момент $M_x(\omega_x)$ про-

тидіє обертанню літака. При нахиленні літака з'являється бічна сила Z_G^{Ya} як результуюча сили ваги та піднімальної сили.

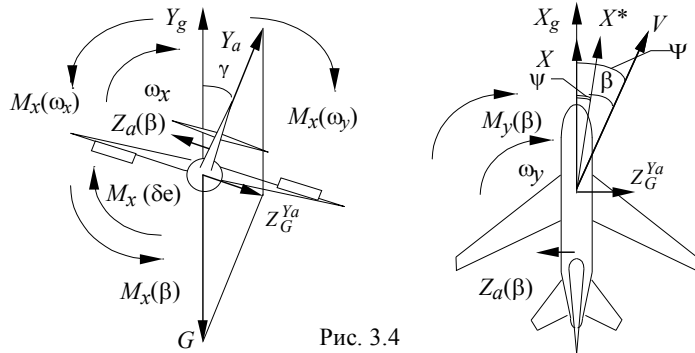

Рис. 3.4

Ця сила повертає вектор швидкості; починає змінюватися кут шляху Ψ , при цьому виникає кут ковзання β і відповідні сила $Z_a(\beta)$ та момент шляхової статичної стійкості $M_y(\beta)$, який розвертає поздовжню вісь літака з кутовою швидкістю ω_y , услід за вектором швидкості, тобто змінюється кут рискання ψ . Сила $Z_a(\beta)$ спрямована назустріч сили Z_G^{Ya} , тому вона декілька зменшує швидкість зміни кута шляху Ψ .

Сила $Z_a(\beta)$ також спричиняє момент поперечної статичної стійкості $M_x(\beta)$, який прагне вивести літак з крену, а кутова швидкість ω_y – спіральний момент $M_x(\omega_y)$, який намагається збільшити кут крену. Якщо $|M_x(\omega_y)| > |M_x(\beta)|$, то виникає так звана спіральна нестійкість, кут крену після повернення елеронів до нейтралі продовжує збільшуватися, і літак розвертається зі зростаючою кутовою швидкістю.

У режимі координованого розвороту кут крену задається пілотом або САУ, при цьому компенсуються збурюючі моменти крену $M_x(\beta)$ і $M_x(\omega_y)$, а руль направлення усуває ковзання, тобто β , $Z_a(\beta)$, $M_y(\beta)$ дорівнюють нулю. При цьому момент $M_y(\beta)$, який повертав поздовжню вісь літака, замінюється моментом від руля наЗа останні роки особливо гостро стали питання поліпшення пілотаж-

них характеристик літака в бічному русі. Для сучасних і перспективних літаків характерним є підсилення взаємозв'язку рухів з крену та з рискання. Існує декілька причин цього явища: недостатнє демпфірування кутових коливань (особливо при польоті на великих висотах), зменшення шляхової стійкості на значних числах M та при польоті на великих кутах атаки, погіршення характеристик поперечної керованості, підсилення перехресного впливу елеронів і руля направлення.

Комплексні автомати бокового управління.

Поліпшення пілотажних властивостей літака в бічному русі, так само, як і в поздовжньому, тільки аеродинамічними засобами неможливо. Комплексна корекція статичних і динамічних характеристик стійкості та керованості літака у бічному русі забезпечується АБУ.

Узагальнена структурна схема такого автомата, що побудований на основі електродистанційного управління, зображена на рис. 9.2.

Визначною особливістю АПУ є тісний взаємозв'язок каналів елеронів і руля направлення.

У каналі руля направлення може бути реалізований такий закон управління:

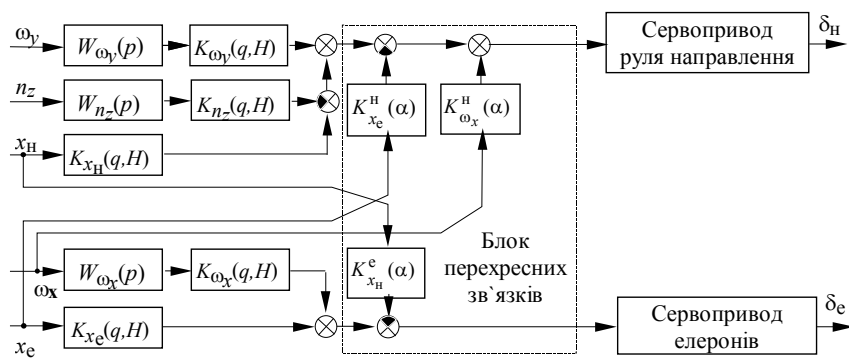

Рис. 9.2

$$\delta_H = K_{x_H}(q, H)x_H + W_{\omega_y}(p)K_{\omega_y}(q, H)\omega_y - W_{n_z}(p)K_{n_z}(q, H)n_z - K_{x_e}^H(\alpha)x_e + K_{\omega_x}^H(\alpha)\omega_x.$$

Сигнали кутової швидкості ω_y та поперечного перевантаження n_z виконують звичайні для демфера й автомата стійкості функції.

Фільтр $W_{n_z}(p)$ у колі сигналу n_z забезпечує згладжування сигналів з датчика перевантаження, які утримують у собі шуми вібраційного походження та пружних коливань. Якщо до шляхової статичної стійкості пред'являють підвищенні вимоги, то коректуючий фільтр може утримувати у собі інтегрувальні ланки.

Коректуючий фільтр $W_{\omega_y}(p)$ виконує роль фільтра пружних коливань, наприклад, фільтра аеропругких коливань або ізодромного фільтра, що відтіняє постійну складову ω_y .

Сигнал дистанційного управління рулем напрямлення x_H , що формується датчиком переміщення педалей, повинен враховувати спад ефективності управління через роботу демфера і автомата стійкості.

Парирування перехресних зв'язків руху літака. Блоки перехресних зв'язків.

Перехресний зв'язок з відхилення важеля управління $K_{x_e}^H(\alpha)x_e$, що коректується за кутом атаки, створює випереджаючі

(по відношенню до кута ковзання) відхилення руля напрямлення. Справа в тому, що при нахиленні літака з'являється ковзання через кінематичний перехід кута атаки в кут ковзання. В основному це пояснюється інерційністю зміни напрямку вектора швидкості $\vec{V}$ і найбільш помітно на великих кутах атаки (рис. 9.3).

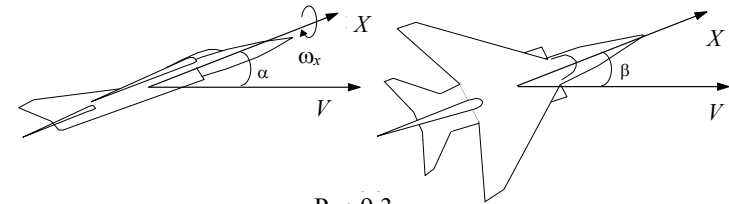

Рис.9.3

Відхиляючи руль напрямлення одночасно з відхиленням елеронів (саме так діє пілот при виконанні енергійного маневру в бічній площині), АБУ попереджує появу кута ковзання. При цьому вирішується низка задач. По-перше, підвищується енергійність маневру (руль напрямлення створює додатковий момент у бік розвороту). По-друге, при нахиленні літака практично не виникає кут ковзання, а це попереджує звалювання літака через несиметричну обтечу крила на великих кутах атаки. І, нарешті, додатковим відхиленням руля напрямлення у бік розвороту АБУ, компенсуючи кут ковзання, збільшує кутову швидкість ристання ω_y і відповідний спіральний момент $M_x(\omega_y)$. Сумісно з моментом управління $M_x(\delta_e)$ спіральний момент "підкручує" літак, запобігаючи "зависання" з крену.

Автомат бічного управління крім компенсації ковзання забезпечує демпфірування коливань кута ковзання β ; при цьому необхідно враховувати залежність похідної кута ковзання на великих кутах атаки від кутової швидкості крену ω_x

$$\dot{\beta} \approx \omega_y \cos \alpha + \omega_x \sin \alpha.$$

Саме цю роль виконує перехресний зв'язок за кутовою швидкістю крену ω_x в каналі руля напрямлення, порція $K_{\omega_x}^H(\alpha)$ якого враховує синусоїдальну залежність від кута атаки.

У каналі елеронів закон управління має більш просту структуру

$$\delta_e = K_{x_3}(q, H)x_e + W_{\omega_x}(p)K_{\omega_x}(q, H)\omega_x - K_{x_H}^e(q, H)x_H.$$

Сигнал дистанційної передачі від важеля управління до елеронів x_e повинен враховувати спад ефективності управління при вмиканні демпфера крену (сигнал ω_x). На деяких режимах польоту ефективність поперечного управління знижується і тоді АБУ може підключатись до додаткових аеродинамічних органів поперечного управління (інтерцепторів, флаперонів).

При відхиленні руля направлення крім основного моменту управління $M_y(\delta_H)$ створюється також момент крену $M_x(\delta_H)$, який нахиляє літак у бік протилежний розвороту. Цьому моменту протидіє момент поперечної статичної стійкості $M_x(\beta)$ та спіральний момент $M_x(\omega_y)$. Якщо літак має малий запас поперечної стійкості $|M_x(\beta)| < |M_x(\delta_H)|$, то він нахиляється у бік протилежний розвороту. Таким чином, має місце “зворотна” реакція літака з крену на відхилення педалей. Сигналом x_H в каналі елеронів АБУ примусово нахиляє літак у бік розвороту, ліквідуючи “зворотну” реакцію з крену на відхилення педалей.

Зауважимо, що зображена на рис. 9.2 схема АБУ узагальнена. А деякі літаки, наприклад, володіють хорошою шляховою стійкістю і не потребують штучного підвищення стійкості за рахунок відхилення руля направлення. Більшість літаків володіють “прямою” реакцією з крену на відхилення руля направлення і не потребують коректування цього режиму. Тому структуру АБУ та її параметри необхідно вибирати з урахуванням особливостей динаміки конкретного літака.